

Кампо Г.М., Дочинець Н.М., Гаврилець О.В.

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

У даній статті висвітлено сутність категорій «інститут» та «інституція», наведено теоретичні підходи окремих видатних представників інституціоналізму щодо понятійно-категоріального апарату даного напрямку економічної думки. Здійснено оцінку інституційних вад внутрішнього ринку України, а також позицій нашої країни у різноманітних рейтингах за рівнем розвитку інституцій. Проаналізовано основні інституційні проблеми розвитку малого підприємництва та запропоновано певні шляхи їх подолання.

Ключові слова: інститути, інституційне середовище, малий бізнес, розвиток.

Постановка проблеми. На фоні посилення світової економічної конкуренції, кризових явищ в економіці України надзвичайно важливим завданням є створення режиму максимально комфортного бізнес-середовища та сприятливого клімату для залучення інвестицій та фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу. Одним із факторів, які стримують розвиток підприємницької ініціативи та гальмують економічні реформи в Україні періоду незалежності можна назвати невідповідність інституційного середовища ринковим умовам господарювання.

Подолання інституційних проблем розвитку малого бізнесу, підтримка підприємницької ініціативи громадян, стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого підприємництва, зміцнення їх фінансового стану у цілому здатні надати нові імпульси для виведення вітчизняної економіки з кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Підґрунтям для дослідження інституцій та інституційного середовища є теорія інституціоналізму, представниками якої Т.Вебленом [1], Дж. Коммонсом, К. Гелбрейтом, Дж. Б'юкененом, Р. Коузом, Д. Нортотом [9], К. Ерроу, Д. Беллом. Р.Соллоу було розроблено категоріальний апарат та концептуальні засади дослідження. Вітчизняні науковці також здійснюють спроби розв'язати проблеми

інституційного забезпечення розвитку економіки. Наприклад, О.М. Луцків, М.В. Максимчук досліджують інституційне середовище регіональної структурної політики [7], Ю.М. Коваленко – сучасне інституційне середовище фінансового сектору [5], А.І. Крисоватий, Т.В. Кошук – інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів [6]. Загалом вітчизняні вчені приділяють багато уваги дослідженню інституційного середовища розвитку різних секторів економіки, однак інституційні проблеми розвитку малого бізнесу потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення інституційних проблем розвитку малого бізнесу та пошук шляхів їх вирішення.

Опис основного матеріалу дослідження. У вітчизняній та зарубіжній літературі представлено багато різноманітних тлумачень таких категорій як «інституція» чи «інститут» (закордонній літературі часто використовують терміни «institution» і «organization»). Засновник інституціоналізму Т.Веблен визначав таку категорію як інституція («institution») як звичний спосіб здійснення процесу суспільного життя в його зв'язку з матеріальним оточенням, в якому живе суспільство [1].

Д. Норт вважав, що «інститути – це «правила гри» у суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми» [9, с. 17]. Д. Норт наголошував, що інститути слід відрізняти від установ та організацій. Основу інститутів становлять формальні обмеження (правила, закони, конституції), неформальні обмеження (соціальні норми, кодекси поведінки) та механізми примушення до їх виконання. Інші представники нової інституційної економічної теорії визначають інститут як сукупність, що складається з правила чи кількох правил і

© Кампо Георгіна Михайлівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: +38(050)9210907

Дочинець Наталя Мирославівна, к.е.н., доцент кафедри мультимедійних технологій та веб-дизайну, ДВНЗ «Закарпатська академія мистецтв», м. Ужгород, тел.: +38(050)9791012

Гаврилець Олесь Василівна, к.е.н., доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, ДВНЗ «Мукачівський національний університет», м. Мукачево, тел.: +38(095)4536069

зовнішнього механізму примушення індивідів до виконання цих правил [4, с. 23]. Тому й інститут можна розглядати як сукупність як правил, так і цілої низки установ, організацій і мереж, що сприяють дотриманню цих правил [8, с. 3].

Погоджуючись з думкою багатьох дослідників (О.Іншакова, Т.Гайдай, С.Сорокіна), вважаємо, що термін “інституція” відображає певний звичай, порядок, традиції, які прийняті у суспільстві, а “інститут” – формалізоване втілення інституцій, їх закріплення у вигляді норм, правил, законів чи певних установ.

На думку Д.Норта, інституційна структура включає в себе політичну систему, права власності, які визначають формальні економічні стимули та соціальну структуру, яка визначає неформальні стимули в економіці.

Тобто інституція – це не просто права і можливості, але і методи їх захисту, реакція на них та особливості використання економічними агентами [11, с. 26].

Д.Норт вважав, що існує група правил, котрі визначають механізми їх підтримки і примусу до виконання. Також вони регулюють поведінку тих, хто контролює дотримання умов гри економічними суб'єктами.

Формальні інститути зафіксовані у законодавчо-правових актах та укладених угодах, а неформальні інститути представлені соціальними нормами та домовленостями суб'єктів ринку. Дотримання неформальних норм тісно пов'язано з економічною культурою та менталітетом представників тої чи іншої соціальної групи. Д. Норт наголошував, що “навіть у найбільш розвинених ринкових економіках формальні правила складають незначну (хоч і дуже важливу) частину тої сукупності обмежень, котрі формують ситуації вибору, що постають перед нами... Наша поведінка переважним чином визначається неписаними кодексами, нормами та умовностями” [9, с. 56]. Неформальні норми спираються на культурні традиції суспільства і тому є досить стійкими. Саме цим пояснюється значна кількість невдалих спроб перенесення досвіду розвинених країн з тривалою історією розвитку інституційного середовища на вітчизняний ґрунт. Недостатньо просто змінити формальні правила за прикладом успішних країн, тому що зміни в менталітеті, усталених традиціях економічної та правової поведінки відбуваються досить повільно. Формальні правила мають базуватися на неформальних нормах та бути взаємоузгодженими.

В економіках, які проходять процес трансформації інституційне середовище є часто суперечливим, адже формальні правила та

ринкові інститути не базуються на неформальних традиціях соціально-економічних відносин.

До базових інституцій сучасної ринкової економіки можна віднести права власності, механізми їх захисту, економічну свободу суб'єктів підприємництва, способи їх взаємодії, систему норм і правил, які регулюють економічну і соціальну діяльність в суспільстві.

На нашу думку, існування чітких правил, закріплених у нормативно-правових актах, ефективної системи захисту і відновлення порушених прав, особливо прав власності і правил конкурентної боротьби, стабільність економічної політики уряду сприяють посиленню позитивних очікувань економічних агентів та інвестиційної привабливості країни, що створює основу для економічного зростання. Однією з причин провалу економічних реформ в Україні періоду незалежності можна назвати невідповідність ринкових інституцій тим неформальним правилам і звичним способам поведінки, які були сформовані ще за часів командно-адміністративної економіки.

Відсутність цілісної концептуальної державної політики у напрямку покращення умов ведення бізнесу призвела до формування сталих «інституційних пасток», що ускладнюють процеси структурних трансформацій та проведення реформ у країні, серед яких можна назвати: надмірну зарегульованість підприємницької діяльності; неефективність інститутів права, що проявляється в слабкій системі правозастосування і породжує масову практику неформальних домовленостей; слабкість інститутів укладення контракту та ведення переговорів та інші [2].

Якісне інституційне середовище є визначальною умовою можливості держави проводити реформи, які необхідні для формування різних аспектів національної конкурентоспроможності.

За індексом глобальної конкурентоспроможності за 2015 рік (The Global Competitiveness Index) – глобальне дослідження, яке здійснюється Всесвітнім економічним форумом), Україна займає 79-у позицію серед 144 країн світу. Складовими цього індексу, зокрема, є три субіндекси: основні вимоги, підсилювачі продуктивності, інновації та фактори вдосконалення. Серед показників субіндексу “основні вимоги” є оцінка інституцій (130 місце). Інституційне середовище у звіті визначається як “легальні та адміністративні рамки, у межах яких індивіди, фірми та уряд взаємодіють задля створення добробуту”. Для розрахунку використовується оцінка

ефективності інституцій за 21 позицією. За складовою інституцій найгіршими є оцінки бізнесом марнотратства у бюджетних витратах (134-е місце), захисту інтересів міноритарних акціонерів (134-е) та надійності роботи правоохоронних органів (133-е), незалежності судової системи (132-е місце)[12].

Отже, Україна посідає дуже низькі позиції за рівнем розвитку інституцій, надзвичайно важливих для функціонування бізнесу. Низька якість державного регулювання, проблеми із захистом прав власності, неефективність правоохоронних органів та судової системи, корупція є тими факторами, які погіршують бізнес-середовище в країні.

Проблемам інституційних вад внутрішнього ринку присвячено розділ аналітичної доповіді колективу вчених Національного інституту стратегічних досліджень, які виділили наступні інституційні вади українського внутрішнього ринку [10]:

- панування неформальних (тіньових) домовленостей в укладанні комерційних угод. Більшість комерційних угод укладаються в економіці з одиничними партнерами на особистісному (неформальному) рівні;

- галузеве субсидування суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності, що призводить до викривлення ринків на користь окремих економічних агентів;

- неоднозначність економічних обґрунтувань пільгових режимів. Регуляторні дії уряду із стимулювання підприємництва зводяться до однотипних заходів прямої підтримки окремих підприємств, часто з невизначеною формою власності, а також неоднозначним значенням для економіки країни. Зокрема основним засобом підтримки є державні закупівлі (58 % від загальної підтримки у грошовому виразі). При цьому вони та інші стимули, як правило, зорієнтовані на групу «великі» (88,6 % від загальної кількості великих підприємств) і «середні» (46,2 %) підприємства. Це в умовах значної концентрації виробництва в Україні означає, що різні «пільги» отримують в основному великі підприємства. Тобто зникає економічний зміст таких пільг, особливо на тлі високої частки закупівель за державні кошти у підприємств-пільговиків;

- неринкове тарифне регулювання цін. В Україні широко застосовується практика адміністративного регулювання ціноутворення і тарифів при високій частці виключень з антимонопольного законодавства щодо певних видів товарів чи галузей економіки;

- вибіркова адміністративна дискримінація. Непрогнозована зміна регуляторних норм щодо

пом'якшення чи надання жорсткості умовам для ведення підприємницької діяльності спонукає економічних агентів до досягнення короткострокової окупності будь-яких вартісних підприємницьких проєктів;

- обтяженість податкового адміністрування. Незважаючи на проведені реформи, зменшення кількості і часу обробки податкових платежів, зберігається високий податковий тиск та надмірна зарегульованість адміністрування податків [10].

Наведені вади інституційного середовища підтверджують також результати дослідження умов ведення бізнесу ("Doing business"), які розраховуються Світовим банком. Незважаючи на покращення позиції України у загальному рейтингу – 96 місце у 2015 році серед 189 країн порівняно з 112 місцем у 2014 році, все ж спостерігається погіршення умов за такими показниками як реєстрація підприємств (з 47 -го до 76-го місця), отримання дозволу на будівництво (з 41-го до 70-го місця) та досить низькі позиції з деяким зростанням за такими показниками як захист інвесторів (з 128-го до 109-го місця) та оподаткування (з 164-го до 108-го місця) [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, наведені інституційні проблеми призводять до того, що результативність реформ не відповідає очікуванням. Надмірна зарегульованість та монополізація вітчизняної економіки, значний вплив окремих фінансово-промислових груп на політичні та економічні рішення, корупція та недостатній захист прав власності погіршують інвестиційний клімат в країні. Все це не сприяє активізації суб'єктів підприємницької діяльності. Сучасний стан консервується та різко зростає ймовірність повторення загострення економічної кризи в Україні.

Для подолання вад інституційного середовища в Україні необхідно:

- проведення судової реформи та реформи правоохоронних органів, адже для країн, що розвиваються (зокрема України), одним із факторів економічного розвитку є визначеність прав власності, особливо питання захисту речових прав громадян і інвесторів;

- боротьба з корупцією. За умов значного обсягу тінізації економіки та низького рівня захисту прав власності корупційні схеми поступово замінюють легальні процедури;

- підвищення ефективності державного управління;

- удосконалення податкового адміністрування та зміна практики останніх

років, коли податкова система країни змінюється з метою збалансування бюджету;

– спрощення реєстраційних та дозвільних процедур.

Вдосконалення інституційного середовища сприятиме скороченню трансакційних витрат, активізації інвестиційних процесів та підприємницької діяльності, що може стати

основою економічного зростання у майбутньому. У свою чергу розвиток підприємництва веде до інституційної перебудови суспільства на основі поширення економічної свободи та становлення «середнього класу» як підґрунтя соціальної стабільності.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М: Прогресс, 1984. – 367 с. – Режим доступу: <http://socioline.ru/pages/t-veblen-teoriya-prazdnogo-klassa>
2. Глушач А. В. Трансакційні витрати ринку праці як фактор гальмування економічного розвитку в трансформаційній економіці та шляхи їх мінімізації // БІЗНЕСІНФОРМ № 9 '2013. – С. 40-48
3. Доповідь «Ведення бізнесу – 2015: Більше, ніж ефективність». – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB15-Full-Report.pdf>
4. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / под общ. ред. А. А. Аузана. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 416 с.
5. Коваленко Ю. М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України / Ю.М. Коваленко // Фінанси України. - 2013. - № 5. - С. 100-111. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_5_11
6. Крисоватий А. І. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів / А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук // Фінанси України. - 2011. - № 9. - С. 18-32. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_9_3
7. Луцків О. М. Інституційне середовище регіональної структурної політики / О. М. Луцків, М.В. Максимчук // Регіональна економіка. - 2014. - № 3. - С. 37-47. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_3_6
8. Марушевський Г.Б., Інституційні проблеми державного управління збалансованим розвитком в Україні / Інституційні проблеми державного управління збалансованим розвитком в Україні / Г. Б. Марушевський // Державне управління: теорія та практика. - 2013. - № 2. - С. 14-23. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2013_2_4.pdf
9. Норт Д. Институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М. : Фонд экон. книги “Начала”, 1997. – 180 с.
10. Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні. – К.: НІСД, 2014 – 73 с.
11. Фертікова Т.М. Інституційні проблеми розбудови ринкової економічної моделі в Україні / Т.М. Фертікова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Економіка. - 2014. - Т. 247, Вип. 235. - С. 25-29. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdues_2014_247_235_6.pdf
12. Global Competitiveness Index. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#indexId=GCI&economy=UKR>

REFERENCES

1. Veblen T. (1984) *Teoriia prazdnogo klassa* [The Theory of the Leisure Class]. Moscow: Progress, 367 p. Retrieved from <http://socioline.ru/pages/t-veblen-teoriya-prazdnogo-klassa> [in Russian].
2. Hlushach A. V. (2013) *Transaktsiyni vytraty rynku pratsi yak faktor hal'muvannya ekonomichnoho rozvytku v transformatsiyniy ekonomitsi ta shlyakhy yikh minimizatsiyi* [Transaction costs of the labor market as a factor in the inhibition of economic development in economy and ways to minimize them] *BIZNESINFORM – BUSINESSINFORM*, 9, pp. 40-48 [in Ukrainian].
3. *Doing business 2015 – Going Beyond Efficiency* (n.d.) *doingbusiness.org* Retrieved from <http://russian.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB15-Full-Report.pdf> [in Russian].
4. Auzan A. A. (Eds). (2010) *Ynstytutsyonal'naya ekonomyka: novaya ynstytutsyonal'naya ekonomicheskaya teoryya* [Institutional Economics: A New Institutional Economic Theory]. Moscow: YNFRA-M, 416 p. [in Russian].
5. Kovalenko Y. M. (2013) *Suchasne instytutsiynе seredovyshe finansovoho sektoru ekonomiky Ukrayiny* [The current institutional framework of the financial sector of Ukraine]. *Finansy Ukrayiny – Finance of Ukraine*, 5, pp.100-111. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_5_11 [in Ukrainian].

6. Krysovaty A. I., Koshchuk T. V. (2011) Instytutsiyne seredovyshe fiskal'noho rehulyuvannya sotsial'no-ekonomichnykh protsesiv [The institutional environment of social and economic processes fiscal regulation]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 9, pp.18-32. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_9_3 [in Ukrainian].
7. Lutsiv O. M., Maksymchuk M. V. (2014) Instytutsiyne seredovyshe rehional'noyi strukturnoyi polityky [The institutional environment of regional structural policy] *Rehional'na ekonomika - Regional economy*, 3, pp.37-47. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_3_6 [in Ukrainian].
8. Marushevs'kyi H.B. (2013) Instytutsiyni problemy derzhavnoho upravlinnya zbalansovanyim rozvytkom v Ukraini [Institutional problems of government balanced development in Ukraine] *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka - Public Administration: Theory and Practice*, 2, pp.14-23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2013_2_4.pdf [in Ukrainian].
9. Nort D. (1997) Ynstytutu, ynstytutsyonal'nye yzmenenyya y funktsyonyrovanye ekonomyky [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. (A. N. Nesterenko, Trans). – Moscow: Fond ekon. knyhy “Nachala”, 180 p. [in Russian].
10. Peredumovy ta priorityety reformuvannya derzhavnoyi polityky rozvytku pidpryemnytstva v Ukraini (2014) [Background and priorities for reforming public policy development in Ukraine]. Kyiv: NISD, 73 p. [in Ukrainian].
11. Fertikova T.M. (2014) Instytutsiyni problemy rozbudovy rynkovoyi ekonomichnoyi modeli v Ukraini [Institutional problems of market economic model development in Ukraine] *Naukovi pratsi [Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylyans'ka akademiya"] Seriya: Ekonomika. - Scientific papers, Ser.: economy. Vol. 247, issue. 235, pp. 25-29*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchducc_2014_247_235_6.pdf [in Ukrainian].
12. Global Competitiveness Index (n.d.). *reports.weforum.org* Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#indexId=GCI&economy=UKR> [in Ukrainian].

Одержано 15.09.2016 р.